

Javnozdravstveni odsjaji u statutima gradova na hrvatskoj obali Jadrana iz XIII. i XIV. stoljeća

Public Health Problems in the Statutes of Towns on the Croatian Adriatic Coast in 13th and 14th Centuries

Ante Škrobonja

Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini

51000 Rijeka, Braće Branchetta 20

Sažetak Cilj istraživanja: Pronaći javnozdravstvene odredbe u najstarijim srednjovjekovnim zakonima i statutima gradova na hrvatskoj obali Jadrana. Izvori i metode: Pregledani su izvorni dokumenti, ili njihovi preslici, odnosno objavljeni prijepisi ili prijevodi statuta i zakona 13 gradova na istočnoj obali Jadrana nastali u XIII. i XIV. stoljeću. Rezultati: Obradom selekcionirane arhivske građe autor u njima pronalazi brojne primjere koji govore o izravnim ili posrednim obvezama čuvanja javnog zdravlja. Među njima su najeksplicitniji primjeri vezani za održavanje javne čistoće te odlaganje smeća, izmeta, prljave vode i sl. Spominju se i obveze vezane uz zdravu vodu i hranu. Uz to kao potencijalno štetne za tuđe zdravlje posebno su sankcionirane osobe koje se bave vraćanjem i spravljanjem čarobnih napitaka te bludnice. Zaključak: Opisani propisi važni su ne samo u povijesno-pravnom smislu, već oni odražavaju i racionalno buđenje svijesti o nužnosti čuvanja javnog zdravlja kao predvjeta opstanka i općeg napretka.

Gljučne riječi: povijest medicine, XIII. i XIV. stoljeće, medicina i pravo, javno zdravstvo

Summary Aim: To find public health rules in the oldest medieval statutes of the towns on the Croatian Adriatic coast. Methods: The original documents or translated text editions of the statutes of 13 towns on the eastern Adriatic coast written in 13th and 14th centuries have been examined. Results: The research of the selected archives revealed numerous examples of direct or indirect ways of protecting public health. Among these, the most explicit are the examples which describe the maintenance of public cleanliness and the management of garbage, faeces, dirty water, etc. Rules on healthy water and food are also mentioned. In addition, prostitutes, witches and fortune-tellers were especially treated as a potential threat to public health. Conclusion: The aforementioned rules are not only important from the historical point of view, but also as a reflection of people's awareness of public health as a condition of survival and progress.

Key words: history of medicine, 13th and 14th centuries, medicine and law, public health

Već i letimičnim pogledom na brojne javne odredbe i statute što ih u okvirima svoje autonomije izdaju srednjovjekovni europski gradovi, lako je uočiti i mnoge povijesnomedicinske zanimljivosti. Tako npr. prema najstarijim propisima što su ih izdale gradske vlasti u *Augsburgu* 1104. godine uvedena je obveza čišćenja i održavanja čistoće gradskih ulica, donesene su odredbe o gradnji kuća te regulirana trgovina živežnim namirnicama. Nešto kasnije slične propise susrećemo i u drugim europskim, poglavito talijanskim gradovima te u gradovima na istočnoj, tj. hrvatskoj obali Jadrana (1). Sagledani u širem kontekstu, iz tih i sličnih pravnih odredaba tijekom nekoliko idućih stoljeća nastat će šarolika paleta propisa kojom se štiti čovjekovo zdravlje u svim njegovim vidovima: od zaštite čovjekova okoliša zabranom bacanja smeća na ulice i organiziranim odvozom smeća do zaštite bunara i izvora pitke vode. Počinju

se kontrolirati proizvodnja i promet hrane i vina. Nazire se briga za pojedine ugrožene skupine (žene, djeca, stariji). Ne manje zanimljive su obveze i prava zdravstvenih radnika, ali i intrigantni propisi u rasponu od zabrane spravljanja i prodaje otrova te ljubavnih i sličnih napitaka do kontrole javnih kuća i bludnica i ostalih problematičnih osoba.

Cilj i izvori istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je da se na primjerima nekih odredaba iz najstarijih zakona i statuta srednjovjekovnih gradova na istočnoj obali Jadrana prikažu odsjaji buđenja zdravstvene svijesti pučanstva koje na tim prostorima tijekom XIII. i XIV. stoljeća čine pretežno Hrvati s manjim dijelom asimiliranog stanovništva romanskog podrijetla.

Po metodologiji rada ovaj se prilog nadovezuje na slične radove u kojima su obrađeni pojedini segmenti iz srednjovjekovnih statuta kao što su: opći zdravstveni propisi (2), položaj žena (3) te delikti protiv života i tijela (4).

Za ovaj prikaz obrađeni su statuti u dalmatinskim gradovima: Korčuli (1265.) (5), Dubrovniku (1272.) (6), Zadru (1305.) (7), Splitu (1312.) (8), Trogiru (1322.) (2), Hvaru (1331.) (2) Skradinu (1350.) (9), Šibeniku (1379.) (10), Braču (1305.) (11), Poljicima (1400.). Drugu skupinu čine isprave nastale u sjevernijem dijelu, tj. na području Kvarnerskog zaljeva: Vinodolski zakon iz 1288. (12, 13) te Statuti Vrbnika (14) i Senja (15) iz 1388.

Gdje god je bilo moguće provjereni su izvorni dokumenti ili njihovi preslici, a u ostalim slučajevima upotrijebljeni su objavljeni prijepisi ili prijevodi te komentari starijih istraživača (2).

Prikaz rezultata

Opći pogled na statute

Prva skupina statuta dalmatinskih gradova nastala je relativno rano i u kratkom razdoblju od 1265. do 1305. na području koje čini jezgru hrvatske srednjovjekovne države. U pravilu su ih sastavljali i na latinskom jeziku napisali pravници školovani u Italiji u duhu romanskih pravnih nazora na čije se temelje zatim spretno nadograđuju elementi iz lokalnog običajnog prava. Slično je i sa Statutom Senja iz 1388. Njima nasuprot Vinodolski zakonik i Vrbnički statut zaslužuju pozornost zbog činjenice da se svojim većim

dijelom temelje na tradicionalnom, do tada nenapisanom hrvatskom pučkom pravu i da su napisani hrvatskim jezikom na glagoljici.

Odnos prema čuvanju čistoće

Započnimo s čuvanjem javne čistoće i odlaganjem nečisti – smeća, izmeta, prljave vode i sl. U tom smislu u Dubrovniku je među inim već od 1272. na snazi uredba o obvezi čišćenja zajedničkih kloaka (6), a prema sljedećim izvanstatutarnim propisima do kraja XIV. stoljeća popločuju se gradske ulice, uređuje kanalizacija, zabranjuje držanje svinja u gradu i regulira živoderska služba (16). Svakako najvažnija javnozdravstvena stečevina starog Dubrovnika jest uvođenje karantenske službe 1377. slijedom koje se provodi najprije jednomjesečni, a kasnije četrdesetodnevni nadzor lađa, ljudi i tereta koji stižu iz zaraženih krajeva u za to određenom mjestu, najprije na otočiću Mrkanu, a zatim u obližnjem Cavtatu (17). U ovu skupinu preventivnih mjera možemo ubrojiti i leprozarij koji je 1272. podignut izvan gradskih zidina (18).

U Splitu 1312. postoji odredba o zabrani bacanja smeća pred gradska vrata, a zahodske jame moraju biti uredno pokrivene. Uz to se zabranjuje ostavljanje stoke (magarici, volovi, svinje, ovce) te slame, sijena i ostalog smrada pred crkvama. Premda je primarno religijskog, a manje empirijskog značaja, zanimljiva je i odredba prema kojoj se svinje ne smiju držati u kući od Svih svetih do Čiste srijede. Kao učinkovita novost uvode se i nadzornici gradske čistoće po kvartovima (8).

U Statutu Trogira iz 1322. jedna od osobnih dužnosti gradskog kneza je briga i nadzor urednosti ulica i putova (2).

U Zadru 1305. postoji odredba o zabrani držanja svinja u gradu uz mogućnost da se, otkrivena u kući ili odbjegli, životinja slobodno ubije i zaplijeni. Iznimku čine jedino prašćići koji pripadaju crkvi sv. Antona Pustinjaka (7). Riječ je jednom zanimljivom privilegiju što su ga u mnogim srednjovjekovnim europskim gradovima stekli fratri antonijevci zbog svoga milosrdnog rada. Zauzvrat njihovi su se prašćići slobodno kretali gradskim ulicama i hranili ostacima hrane. Da bi upozorili na taj privilegij, oko vrata su morali imati vrpču s malim zvonom. Slijedom toga prašćić sa zvoncem postat će i jedan od čestih prepoznatljivih atributa sv. Antona Pustinjaka (19).

U Šibeniku 1379. uz zabranu držanja svinja u gradu susrećemo i prve kaznene odredbe za mokrenje ili činjenje druge nečistoće u blizini crkve (10).

O čuvanju čistoće u kvarnerskim gradovima prve su odredbe datirane 1388. u Vrbničkom (14) i Senjskom statutu (15). Dok se u prvome samo obvezuje na održavanje čistoće, u Senju se za bacanje vode ili druge prljavštine na neku osobu koja ide ulicom prekršitelj kažnjava novčano, a isto slijedi i mesarima za nesavjestan rad, tj. iznošenje koža iz mesnica.

Slika 2. Naslovnica Statuta otoka i grada Korčule, prvog tiskanog izdanja u Mlecima, 1643. godine

O zdravoj hrani

Od dalmatinskih gradova u tome su najdosljednije vlasti u Splitu, gdje se prema Statutu nadziru: mesnice i ribarnice, pečenje kruha te čistoća i rad u mlinovima (8). Prije spomenute zabrane onečišćavanja okoliša posredno se odnose i na čuvanje bunara i izvora pitke vode.

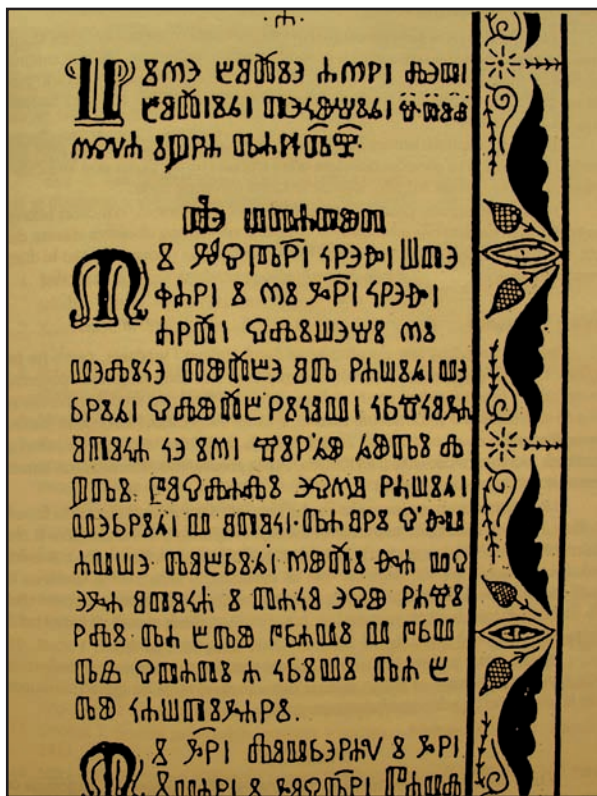
O posrednom čuvanju zdravlja

Među odredbama s posrednom namjenom čuvanja zdravlja možemo pročitati i one što se dotiču osebujnog ponašanja određenih osoba – primjerice bludnica, vještica i vračeva.

Glede bludnica stav je više-manje jednak u svim europskim srednjovjekovnim sredinama. Njihov se "zanat" načelno tolerira te im se u pravilu određuje mjesto stanovanja u zabitnijim dijelovima grada ili izvan gradskih zidina. Takva je situacija i u gradovima duž jadranske obale od Dubrovnika do Rijeke čiji Statut nešto kasnije, tj. 1530. određuje bludnicama mjesto stanovanja izvan gradskih bedema u kućama smještenim dalje od cesta; zatekne li se drugdje, slijedi kazna od 10 libri i izbacivanje iz tog stana te dodatna kazna najmodavcu od 5 libri (20). Premda su te i takve odredbe u ishodištu čudoredne naravi, ne treba puno mašte da bi se u njima naslutile i određene pre-

Slika 3. Stranica iz Vinodolskog zakona, 1288. godine

Slika 4. Prva stranica iz Vrbinčnog statuta, 1388. godine

Slika 5. Stranica iz Šibenskog statuta, 1379. godine

ventivne poruke. U najstarijim dalmatinskim statutima, tj. u Korčuli (1266.) i Dubrovniku (1277.) spominju se travari i kazne za njihove propuste *Erbaria vel maleficium erbariae*. Ako bi liječenjem osakatili ili usmrtili bolesnika, u oba slučaja slijedila im je smrtna kazna (5, 6). Slično je bilo na Braču (1305.) i Hvaru (1331.), s time da su kazne bile relativno blaže, a ovisile su o prosudbi gradskoga kneza i suca (2, 11). Najoštriji su bili statuti Splita (1312.), Trogira (1322.), Skradina (1350.) i Šibenika (1379.) u kojima za *artes magicales vel herbariae* slijedi *igni comburetur*, tj. spaljivanje na lomači (2, 8, 10). Vještice i vračarice osobito su prokazane i u zakonima i statutima kvarnerskih gradova. Doživljavaju se kao utjelovljenje zla i nedokučivih mračnih sila te su kao takve nedvojbeno u svezi s bolestima i nedaćama. Protiv njih je već Vinodolski zakon (1288.) izuzetno okrutan. Dokaže li se za nekog muškarca ili ženu da spravljaju otrove i čarolije koji mogu nanijeti štetu i bolest čovjeku ili životinji, kazna je prvi put globa knezu od 100 libri. Ne uzmognu li platiti ili to ponove, slijedi spaljivanje na lomači (12, 13).

U Vrbinčkom statutu (1388.) u istrazi su predviđeni zatvor i mučenje, a nakon iznuđenog priznanja slijedila je lomača (14).

Rasprava

Pomnijim pregledom spomenutih dokumenata pozorniji bi čitatelj zacijelo uočio još mnogo sličnih povijesnomedicin-

skih zanimljivosti pri čemu bi se kao logično nametnulo pitanje koliko su ti propisi u stvarnosti funkcionirali u doba njihova donošenja te kakva je bila njihova daljnja sudbina. Naime, navedeni propisi nastali su tijekom XIII. i XIV. stoljeća, tj. u razdoblju u kojem oficijelna medicina još robuje dogmama tradicionalne srednjovjekovne medicine. Stoga su navedeni primjeri u stvari tek pokušaji ublažavanja stanja stanovitim preventivnim mjerama i postupcima u smislu čuvanja osobnog i zajedničkog zdravlja, više odraz instinkta samoodržanja nego racionalne spoznaje.

Zacijelo su slijedile dopune i izmjene, to prije što je svijest o javnom zdravlju evoluirala sukladno napretku medicinske misli i prakse osobito od XVI. stoljeća nadalje.

Neosporna je dalje činjenica da tijekom sljedećih stoljeća i drugi gradovi dobivaju i dopunjuju svoje statute u kojima se također susreću brojne javnozdravstvene odredbe.

Od novijih statuta takav je, primjerice, Riječki statut iz 1530. koji je i najopsežniji jer od svih statuta sjevernojadranskih gradova, uz elemente tradicionalnoga starohrvatskog i mletačkog prava sadržava i mnoge odredbe iz pravne stečevine Habsburške Monarhije. Premda još ne pokazuju značajniji pomak u smislu netom započetih aktualnih naznaka novovjekove medicine, sanitarno-higijenski i slični propisi Riječkog statuta impresioniraju brojnošću i raznolikošću sankcija, što vrlo zorno potvrđuje nastojanja vlasti da sačuva zdravlje građana (21). Vrlo je slično i u ostalim sjevernojadranskim gradovima u Kvarnerskom području (22), primjerice Kastvu (23) i Mošćenicama (24)

te u Istri: Vodnjanu (25) i Balama (26), da spomenemo samo neke, ali i u ostalim gradovima duž hrvatske obale Jadrana, primjerice Zadru (7), Šibeniku (10), Splitu (8), Braču (27), Hvaru (28).

U prvim rukom pisanim statutima dopune i izmjene u pravilu se nadopisuju na kraju teksta, a sve se definitivno ujedinjuje u prvim izdanjima najčešće tiskanim u Veneciji. Kao što je u nastavku iz literature vidljivo većina je statuta u novije doba prevedena i komentirana na hrvatskom jeziku, što u mnogome olakšava potencijalno nove studije.

Zaključak

Umjesto daljnje rasprave slobodno možemo zaključiti da je pojava statutâ i zakonâ u srednjovjekovnom življenju u gradovima na hrvatskoj obali Jadrana važna ponajprije u povijesno-pravnom smislu, kao prijelaz iz izvornog običajnog i iskustvenog u pisano pravo. Ne ulazeći u drastičnost pojedinih odredaba, jer su one dio svekolikoga srednjovjekovnog svjetonazora, s punim pravom prihvaćamo većinu javnozdravstvenih odredaba i kao dokaz razvoja svijesti o nužnosti čuvanja javnog zdravlja kao preduvjeta opstanka i općeg napretka.

Literatura

1. GLESINGER L. Povijest medicine. Zagreb: Školska knjiga, 1978;111.
2. FERI R. Zdravstveni propisi Dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka. U: Grmek MD, Dujmušić S. ur. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954;138-46.
3. KR PAN K, ŠKROBONJA A. Položaj žena u zakonima i statutima kvarnerskih gradova od 13. do 17. stoljeća. *Medicina* 1989;25:63-8.
4. MILOVIĆ Đ. Delikti protiv života i tijela u svijetlu propisa Vinodolskog zakona, Kastavskog, Veprinačkog, Trsatskog i Mošćeničkog statuta. *Vjesn HAR*, 1964;10:61-103.
5. HANNEL JJ. Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214.-1558.). *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887.
6. BOGIŠIĆ V, JIREČEK C. Ur. Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, fasc. IX. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904.
7. Statuta Jadertina cum omnibus reformationibus. Venetiis, 1564.
8. HANNEL JJ. Statuta et leges civitatis Spalati. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1888.
9. LJUBIĆ Š. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1882-3.
10. Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici. Venetiis, 1608.
11. KADLEC S. Statut i reformacije otoka Brača. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1920.
12. Vinodolski zakon, pretisak iz XVI. stoljeća. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb. Sign. R.4080.
13. KOSTRENIČIĆ M. Vinodolski zakon. Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 227. Zagreb, 1923:110-230.
14. ŠTEFIĆ S. Vrbnički statut, 1388.-1988. Prema čitanju: Črnčić, Rački, Štefić. Rijeka: Partizanska knjiga, 1988.
15. Statutum Segniae (Prijepis Statuta Senja iz 1388.). Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Sign. I b 68.
16. PRELOG M. Dubrovački statut i izgradnja grada (1272. – 1972.). *Peristil* 1972;14-15:81-92.
17. Liber viridis, Državni arhiv Dubrovnik. Cap. 49, fol. 78, 1377.
18. FLEGER J. Lepra. U Šercer A. ur. *Medicinska enciklopedija*, sv. 6. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1962;352.
19. FUČIĆ B. Sveti Anton od prasca. *Mediterran*. Novi list, 12. siječnja 1997;2.
20. Statutum Terrae Fluminis anno MDXXX. Državni arhiv Rijeka. Sign. JU 3-19.
21. MILOVIĆ Đ. Sanitarno-higijenski propisi Riječkog statuta iz 1530. *Acta Hist Med Pharm Vet* 1968;8(1-2):17-23.

22. ŠKROBONJA A, KRPAK K. Sanitarno-higijenski propisi u statutima srednjovjekovnih kvarnerskih gradova. U: Peršić L. ur. Zbornik "Dani primarne zdravstvene zaštite". Labin: Dom zdravlja, 1988:258-62.
23. MILOVIĆ Đ. Sanitarno-higijenski propisi grada Kastva s kraja XV. vijeka. Acta Hist Med Pharm Vet 1972(1):99-103.
24. MILOVIĆ Đ. O sanitarno-higijenskim propisima Mošćeničkog statuta. U: Krmpotić F. ur. Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije. Poreč, 30. IX. - 2. X. 1996. Rijeka, 1978:77-82.
25. LONZA N, JELINČIĆ J. Vodnjanski statut - Statuto di Dignano. Vodnjan: Grad Vodnjan; Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2010.
26. MARGETIĆ L. Statut grada Bale. Rijeka: Adamić, 2007.
27. CVITANIĆ A. Brački statut: bračko srednjovjekovno pravo. Split: Književni krug, 2006.
28. CVITANIĆ A. Hvarski statut. Split: Književni krug, 1991.

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Ante Škrobonja, dr. med.
Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci
51000 Rijeka, Braće Branchetta 20
e-mail: anteskrobonja@yahoo.com

Primljeno/Received:

25. 1. 2012.
January 25, 2012

Priljučeno/Accepted:

13. 2. 2012.
February 13, 2012